

SOCIAAL-ECONOMISCH OVERZICHT VAN DE PROVINCIE GRONINGEN

DOOR

Dr. E. W. HOFSTEE.

Iedere bewuste welvaartspolitiek dient systematisch te zijn. Zij zal zich in de eerste plaats moeten richten op de meest bedreigde punten, zij zal voort moeten bouwen op hetgeen zich reeds ontwikkelde, zij zal van de natuurlijke mogelijkheden van het betreffende gebied uit moeten gaan. Bewuste welvaartspolitiek eischt dus grondige kennis van de sociaal-economische structuur van het volk of volksdeel, waarmee men heeft te maken en kennis van de problemen, waarmee het heeft te worstelen.

Het verwerven van een zoo grondig mogelijke kennis dienaangaande van het gebied, waarover zij haar werkzaamheden uitstrekt, is dus een der eerste taken, waarvoor de Noordelijke Economisch-Technologische Organisatie zich zag geplaatst. Het betreffende onderzoek is nog geenszins voltooid en wanneer ik wil trachten U een beeld te ontwerpen van de sociaal-economische structuur van Groningen en van de problemen, waarvoor deze provincie is gesteld, dan kan ik U hier als het ware nog slechts een geraamte geven, in hoofdzaak opgebouwd uit statistisch materiaal.

Veel belangrijks en interessants hebben de verschillende inleiders op den Groninger Dag 1938 ons reeds over het bedrijfsleven in ons gewest medegedeeld. Mijn uitgangspunt — en daarin ligt de rechtvaardiging van deze inleiding, naar ik hoop — zal echter een andere zijn dan het hunne. Was het in de eerste plaats hun taak de betekenis van verschillende bedrijfstakken in het licht te stellen, zoodat zij uit konden gaan van de bedrijven op zich zelf, mijn taak is vooral de problemen te belichten, waarvoor we zijn geplaatst. Het primaire probleem is, zooals vanzelf spreekt, de werkloosheid en uitgangspunt voor mij is dus in de eerste plaats het bedrijf als werkgelegenheid. Maakte hun uitgangspunt het hun verder mogelijk de provincie min of meer als een geheel te beschouwen, voor mij was het noodzakelijk

de verschijnselen zoo gedetailleerd mogelijk te onderzoeken, hetgeen in verband met rangschikking van ons statistisch materiaal wil zeggen, dat wij gegevens over alle gemeenten afzonderlijk dienden te verzamelen en uit te werken.

Ter beschikking stond het volgende materiaal:

- 1e. De uitkomsten van de beroepstelling van 31 December 1930, voor de verschillende gemeenten afzonderlijk en voor enkele gemeenten de gegevens van de bedrijfstelling 1930.
- 2e. De uitkomsten van de inventarisatie van den landbouw van Mei 1938, eveneens per gemeente afzonderlijk.
- 3e. Gegevens betreffende de werkloosheid, gerangschikt naar gemeente en naar beroepsklasse, over de laatste jaren.

De gegevens van de beroepstelling 1930 zijn natuurlijk ten deele verouderd, doch eenigszins volledige gegevens van latere datum zijn niet beschikbaar. Bovendien is het ons minder te doen om de absolute gegevens over verschillende bedrijven afzonderlijk, dan wel om de onderlinge verhouding tusschen de verschillende bedrijfsklassen.

In 1930 bedroeg het aantal inwoners van Groningen 195.240 mannen en 197.196 vrouwen. Hiervan waren in beroep werkzaam (werkloozen inbegrepen) 119.342 mannen en 32.946 vrouwen, in totaal dus 152.288 inwoners, of wel 38,8 % van de totale bevolking, tegen 40,1 % in het Rijk als geheel. Van de beroepsbevolking waren werkzaam in de verschillende bedrijfstakken:

	Groningen	Nederland
Industrie	33,3	38,8
Landbouw	26,7	20,1
Jacht en Visscherij	0,2	0,5
Handel en Verkeer	22,0	21,8
Overige	17,9	18,8

In Groningen is niet, zooals men nog vaak kan hooren, de landbouw, doch de industrie de bedrijfstak, waarin de meeste in beroep werkzamen een plaats vinden. Zooals we echter nog zullen zien, moeten de cijfers betreffende de industrie met voorzichtigheid gebruikt worden.

In 1930 waren in Groningen van de mannelijke¹⁾ beroepsbevolking

¹⁾ Daar de uitkomsten van de beroepstelling, wat de vrouwen betreft, in het bijzonder voor de plattelandsgemeenten niet altijd betrouwbaar zijn en dit, vooral waar het om kleine getallen gaat, tot verkeerde conclusies aanleiding zou kunnen geven, is in de volgende beschouwingen alleen rekening gehouden met de mannelijke beroepsbevolking.

ongeveer 37.000 (37.056) in de agrarische bedrijven werkzaam. Dit is 18,2 per 100 ha cultuurgrond, tegen 22,6 per 100 ha cultuurgrond in het Rijk als geheel. Er is dus een aanmerkelijk verschil in dit opzicht. Dit is te merkwaardiger, omdat Groningen, zooals bekend, een veel hooger percentage bouwland heeft dan het Rijk als geheel (resp. ± 56 en 28 %) en naar men weet is de akkerbouw in het algemeen arbeidsintensiever dan het weidebedrijf. Ook aan het ontbreken of aan een geringe ontwikkeling van den arbeidsintensieven tuinbouw behoeft niet te worden gedacht. Het percentage tuingrond in Groningen is gemiddeld ongeveer gelijk aan dat van het Rijk als geheel (resp. 3,75 en 3,74 %).

Nemen we de Groninger gemeenten afzonderlijk in beschouwing, dan valt op, dat de agrarische bevolkingsdichtheid in onze provincie nog zeer sterk uiteenloopt. In de gemeente Nieuwolda leven per 100 ha cultuurgrond slechts 10,59 mannen, die in de agrarische bedrijven hun beroep vinden; in de gemeente Sappemeer bedraagt dit aantal 30,35. In de verdeeling van de agrarische bevolking over de provincie is een bepaalde regelmaat te ontdekken. Een zeer dunne agrarische bevolking heeft het centrale gebied. De gemeenten Oldehove, Ezinge, Winsum, Adorp, Bedum, Aduard, Hoogkerk en Noorddijk vormen een aaneengesloten gebied, met minder dan 15 mannen in de agrarische beroepen per 100 ha. In een tweetal gemeenten, Winsum en Aduard, is dit zelfs minder dan $12\frac{1}{2}$ per 100 ha. Noord-Groningen, het gebied ongeveer ten Noorden van de lijn Zoutkamp-Delfzijl, heeft een dichtere landbouwbevolking. Behalve in de gemeenten Appingedam en Delfzijl vinden we daar meer dan 15 in de landbouw werkzaam per 100 ha cultuurgrond. Het gemiddelde in dit gebied is ongeveer gelijk aan het Groningsche gemiddelde. De agrarische bevolkingsdichtheid in het Oldambt levert een eenigszins onregelmatig beeld. Ze loopt uiteen van 10,59 in de gemeente Nieuwolda tot 26,52 in de gemeente Scheemda. Gemiddeld ligt de dichtheid in het Oldambt iets boven het Groningsche gemiddelde.

In Westerwolde is deze nogal iets groter, dan die in Groningen als geheel. De Veenkoloniën staan zoo ongeveer op het Groningsche gemiddelde. Het Gorecht staat hier iets boven. De gemeenten van het Zuidelijk Westerkwartier tenslotte, Marum, Leek en Grootegast, vormen het gebied met verreweg de grootste agrarische bevolkingsdichtheid in onze provincie. Zij hebben een gemiddelde, dat ongeveer aan dat van het Rijk gelijk is.

Dit verschil in agrarische bevolkingsdichtheid in de verschillende deelen van de provincie is geen toeval. Al zou een diepgaand detail-onderzoek noodig zijn voor een volledig inzicht, in hoofdzaak laat dit verschijnsel zich verklaren uit de verschillen in de structuur van de agrarische samenleving in de verschillende deelen van onze provincie, welke zelf weer voortvloeien uit het onderscheid in de grootte van de bedrijven, den aard van het bodemgebruik en de grondsoort. Onderling bestaat er natuurlijk tusschen deze drie factoren weer verband.

Het centraal Groningsche gebied is in hoofdzaak een weidegebied. Het bestaat uit kleigrond en heeft betrekkelijk groote bedrijven. Deze factoren werken samen om dit gebied een geringe agrarische bevolkingsdichtheid te geven. In het algemeen houdt het weidebedrijf een geringer aantal arbeidskrachten vast dan het akkerbouwbedrijf. Niet alleen is de hoeveelheid werk, die op de veeteeltbedrijven per ha verricht moet worden, belangrijk geringer, dan op de landbouwbedrijven, doch bovendien is de spreiding van de arbeidsbehoefte over het geheele jaar veel regelmatig, zoodat in de weidestrecken een groote arbeidsreserve voor de drukke periode in de zomer niet noodzakelijk is en dus in totaal met een geringer aantal arbeidskrachten kan worden volstaan. Het relatief groote bedrijf schept de mogelijkheid tot een rationeele bedrijfsvoering, d.w.z. tot besparing van arbeidskrachten. Dat we hier hebben te maken met kleigrond heeft verder ten gevolge, dat het gebied weinig aantrekkingskracht heeft voor landarbeiders. In vrijwel alle landarbeiders leeft de wensch om een huis met een flink stuk grond in bezit te hebben. De mogelijkheid daartoe op den kleigrond is gering. Deze grond is — en vooral was — te duur en bovendien eischt de bewerking van kleigrond te veel aan werktuigen en trekkracht om ze voor den zeer kleinen grondbezitter aantrekkelijk te maken. Verder speelt de geringe geschiktheid van de klei om in den winter te worden bewerkt, een rol. Zoo bestaat er bij de landarbeiders weinig neiging om op de klei te gaan wonen en waar zij dus kunnen, vestigen zij zich op de lichtere gronden. Op de lichtere gronden, vooral aan den rand van den kleigrond, wonen meestal dan ook meer landarbeiders, dan daar ter plaatse werk kunnen vinden. Kleigebieden, als het centraal Groningsche gebied, zullen in den regel niet meer arbeiders aantrekken dan daar strikt noodig zijn. Is dus de agrarische bevolkingsdichtheid in het weidegebied betrekkelijk gering, de intensivering, die de veeteelt de laatste tientallen jaren heeft ondergaan door de steeds toegenomen bijvoeding en de betere verzor-

ging en verhoogde opbrengst van het grasland, heeft geleid tot een stijging. Tusschen 1909 en 1930 nam het aantal werkzamen in akkerbouw en veeteelt in het Centrale Weidegebied (zonder de stad Groningen) toe met $\pm 14\%$.

Geheel anders is de situatie in het gebied in het Noorden van de provincie, dat men gewoonlijk aanduidt als de Noordelijke Bouwstreek. Dit kleigebied heeft, zooals bekend, voor Nederlandsche verhoudingen zeer groote bedrijven, aanmerkelijk grooter dan in de centrale weidestreek, terwijl de akkerbouw hier hoofdzaak is en de veeteelt van secundaire beteekenis. Dit houdt in, dat hier een veel ongunstiger verdeling van werkgelegenheid bestaat over de verschillende deelen van het jaar, dan in het weidegebied. De groote drukte in den zomer in dit akkerbouwgebied eischt een belangrijke arbeidsreserve, waarvoor in den winter in het bedrijf geen arbeid is te vinden.

Nu behoeft de noodzaak van een dergelijk arbeidsreserve nog geenszins te leiden tot ongunstige arbeidsverhoudingen, als deze wordt gevonden in arbeidskrachten, die normaal niet op het werk in het bedrijf zijn aangewezen (gezin van den boer, gezin van den landarbeider, arbeidskrachten uit andere bedrijven) of wanneer in den drukken tijd arbeidskrachten van elders naar de betreffende streek trekken. Ongezonder worden echter de verhoudingen, als deze reserve wordt gevonden in valide mannelijke, in de streek woonachtige arbeidskrachten, welke geheel op het werk in het boerenbedrijf zijn aangewezen. Dit nu is in de Noordelijke Bouwstreek in vrij sterke mate het geval. In dit opzicht zijn de verhoudingen in dit gebied in de laatste tientallen jaren ongunstiger geworden. In de eerste plaats is de akkerbouw in dit gebied belangrijk uitgebreid en de veeteelt ingekrompen, waardoor de arbeidsverdeling over het jaar ongunstig werd beïnvloed. Een tweede oorzaak ligt in de sterke mechanisatie en rationalisatie, die de landbouw hier in de achter ons liggende periode heeft ondergaan. De groote bedrijven leenen zich hiervoor in bijzondere mate. Dit heeft er toe geleid, dat de arbeidsbehoefte in deze periode achteruit is gegaan, ondanks de toenemende intensiteit van de agrarische productie. Het gevolg hiervan was in de eerste plaats, dat in de periode 1909—1930 het aantal arbeiders, werkzaam in den eigenlijken landbouw (akkerbouw en veeteelt) er met eenige percenten is achteruit gelopen en tal van gemeenten in dit gebied dan ook een neiging vertoonen om in bevolking achteruit te gaan. Deze afvloeiing echter is niet voldoende geweest om het evenwicht te handhaven. Terwijl vroeger de arbeidsreserve voor een groot deel bestond uit arbeiders

van elders, zoowel uit onze provincie als uit aangrenzende gebieden, die hier tijdelijk kwamen werken, zijn deze streken thans meestal in staat om alle tijden van het jaar zelf de noodzakelijke arbeiders te leveren, d.w.z. de arbeidsreserve bestaat voor een groot gedeelte uit volwaardige mannelijke arbeidskrachten, welke in een groot gedeelte van het jaar geen werk vinden. Was het alleen gebleven bij de mechanisatie van de oogstwerkzaamheden, dan zou weliswaar de totale hoeveelheid werk zijn verminderd, doch men zou het voordeel hebben gehad, dat de spreiding van de arbeidsbehoefte over het jaar zou zijn verbeterd. Het steeds sterker wordende streven echter om in den winter met een minimum aantal arbeidskrachten rond te komen, deed dit voordeel weer te niet.

In streken met overheerschend kleinbedrijf, waar de arbeidskracht in hoofdzaak wordt geleverd door den boer en zijn gezin, uit de geringe arbeidsbehoefte op de boerderij in den winter zich voor een groot deel enkel daarin, dat dit jaargetijde de gemakkelijke tijd beteekent. In de Noordelijke Bouwstreek echter wordt de arbeidskracht voor het overgrootste gedeelte geleverd door gehuurde arbeidskrachten. Terwijl in het Rijk als geheel op één boer slechts $1\frac{1}{2}$ landarbeider valt en in vele streken het aantal boeren grooter is dan het aantal arbeiders, vallen in de Noordelijke Bouwstreek op één boer ± 4 landarbeiders en zodoende leidt de geringe arbeidsbehoefte hier in den winter tot groote werkloosheid.

Het Oldambt vertoont de kenmerken van de Noordelijke Bouwstreek in verschillende opzichten in versterkte mate, doch hiernaast oefent het feit, dat de rand van dit gebied uit lichter grond bestaat, een bijzonderen invloed uit. Het Oldambt is van oudsher het typisch akkerbouwgebied van de provincie Groningen en is uiterst eenzijdig. In 7 van de 14 Oldambster gemeenten wordt minder dan 10 % van den cultuurgrond in beslag genomen door blijvend grasland. Vooral het noorden van het gebied vertoont een zeer hooge gemiddelde bedrijfsgrootte. Zoo kenmerkte het Oldambt zich dan ook steeds door een zeer ongunstige verdeling van de arbeidsbehoefte over het jaar. In een normaal Oldambster landbouwbedrijf is de arbeidsbehoefte in de maand Augustus minstens 3 à 4 maal zoo groot als in Januari. De winterwerkloosheid is in het Oldambt van oudsher een brandend probleem. Reeds een 100 jaar geleden maakte deze de bezorgdheid van de verantwoordelijke personen in dit gebied gaande, terwijl omstreeks het midden van de 19e eeuw de werkverschaffing hier reeds een normaal verschijnsel was. Een soortgelijke ontwikke-

ling als in de Noordelijke Bouwstreek heeft in de laatste tientallen jaren het probleem verscherpt. Ook hier mechanisatie en rationalisatie en bijgevolg een toenemende overvloed van arbeidskrachten, zoodat de arbeidsreserve, die vroeger nog voor een belangrijk gedeelte uit van buiten de streek komende „zomerarbeiders” bestond, nu vrijwel geheel opgebouwd is uit in de streek woonachtige volwaardige mannelijke arbeidskrachten. Wel is ook in het Oldambt in de meeste gemeenten een deel van de agrarische bevolking afgevloeid (in 9 van de 14 Oldambster gemeenten daalde tusschen 1909 en 1930 het aantal dergenen, die in den akkerbouw en veeteelt hun beroep vinden), doch enkele gemeenten, waar de landarbeiders in de gelegenheid waren voor hen geschikte, d.w.z. lichter en grond te verkrijgen, steeg hun aantal. Dit geldt vooral voor Bellingwolde, waar het aantal in akkerbouw en veeteelt werkzamen in deze periode door verschillende omstandigheden met meer dan 300 steeg. Dit had ten gevolge, dat ondanks de sterke daling in verschillende andere gemeenten, het totaal aantal in akkerbouw en veeteelt werkzamen in het Oldambt nog met een 50-tal steeg, ondanks de ingekrompen werkgelegenheid.

Het Oldambt is op het oogenblik dan ook in niet geringe mate overbevolkt. Tal van landarbeiders vinden niet alleen in den winter, doch ook in den zomer geen werk in het boerenbedrijf.

Westerwolde bestaat uit zandgrond en gedeeltelijk uit dalgrond. Deze grond is voor het grootste deel voor landbouw in gebruik. De bedrijven zijn er, zooals bekend, betrekkelijk klein. De lichtere grond had van oudsher een aantrekkingskracht voor landarbeiders en zeer kleine boeren, zoodat het gebied zich ontwikkelde tot een arbeidsreservoir voor de omgeving, voor het kleigebied en ook voor het aangrenzende veengebied. Niet alleen een groot deel van de landarbeiders, ook een deel van de kleinere boeren vonden hun bestaan in tijdelijke werkzaamheid buiten de streek. Hieraan is vooral in de jaren na den oorlog een einde gekomen. We merkten reeds op, dat de kleigemeenten, in tegenstelling met vroeger, ook in de drukke tijden, vrijwel volkomen door eigen arbeiders in de arbeidsbehoefte kunnen voorzien. Hoe het met de arbeidsgelegenheid in de venen staat is maar al te bekend. Ook Duitschland, dat vroeger vele arbeiders uit oostelijk Groningen tijdelijk werk gaf, verdween na den oorlog van de arbeidsmarkt, al komt het nu in de laatste jaren in gewijzigden vorm weer terug.

Wel is in de laatste tientallen jaren in Westerwolde een belangrijke oppervlakte land ontgonnen, waardoor de arbeidsgelegenheid

is toegenomen, doch daar staat tegenover, dat de agrarische bevolking met ruim 25 % is gestegen! Het resultaat is, dat Westerwolde thans een zeer sterke agrarische overbevolking vertoont.

De Groninger Veenkoloniën, gekenmerkt door middelgrote bedrijven en vrijwel uitsluitend akkerbouwbedrijf, vertoonen een toestand en een ontwikkeling, die sterk met die van de kleistreken overeenkomen.

Ook hier een steeds toenemende rationalisatie, die de arbeidsgelegenheid in den landbouw verminderde. Tusschen 1909 en 1930 nam in de Veenkoloniën het aantal mannen, dat hun beroep vindt in den akkerbouw en de veeteelt, af met meer dan 500 of ruim 15 %, een afname, die niet volledig werd gecompenseerd door de uitbreiding van den tuinbouw in de gemeenten Hoogezand en Sappemeer. Ondanks de sterke afname van het aantal in akkerbouw en veeteelt werkzamen, hebben sommige Veenkoloniale gemeenten, met name Muntendam en Nieuwe Pekela een permanent overcompleet van agrarische arbeidskrachten.

De Woldstreek, de gemeente Slochteren, sluit grootendeels bij de Veenkoloniën aan. Het is eveneens in hoofdzaak een akkerbouwgebied, met middelgrote bedrijven. Het aantal werkzamen in den akkerbouw en veeteelt liep hier in de periode 1909—1930 met 10 % achteruit. Het verschil tusschen de arbeidsbehoefte in den zomer en in den winter is hier eveneens vrij groot, terwijl de arbeidsreserve grootendeels bestaat uit volwassen mannelijke arbeidskrachten, die dus een groot deel van het jaar geen emplooi vinden.

De bevolking, werkzaam in akkerbouw en veeteelt, in het Gorecht, de gemeente Haren, liep in de jaren 1909—1930 met meer dan 30 % achteruit. Men kan hier echter geen peil op trekken, omdat de gemeente in deze periode een ontwikkeling doormaakte, welke sterk van die van een normale plattelandsgemeente afweek.

Het Noordelijk Westerkwartier, bestaande uit kleigrond, met middelgroot bedrijf, wordt voor een zeer groot deel in beslag genomen door grasland, al neemt de veeteelt er een minder vooraanstaande plaats in dan in het Centrale Weidegebied. De ontwikkeling van de arbeidsbehoefte vertoont hier dan ook sterke overeenkomst met die in het laatstgenoemde gebied. De bevolking, werkzaam in akkerbouw en veeteelt is tusschen 1909 en 1930 met eenige percenten toegenomen, terwijl er van een sterke overbevolking in dit gebied niet kan worden gesproken.

Tenslotte het zuidelijk Westerkwartier. De bodem bestaat hier

in hoofdzaak uit lichtere gronden. Deze worden voor het overgrootste gedeelte gebruikt voor grasland. De bedrijven zijn zeer klein. In tegenstelling met alle andere deelen van de provincie Groningen ligt de gemiddelde bedrijfsgrootte hier belangrijk beneden het Nederlandsche gemiddelde. Sterker nog misschien dan Westerwolde heeft deze streek zich in den loop der jaren ontwikkeld tot een reservoir van arbeidskrachten. Vroeger trok men van hier in grooten getale naar alle hoeken van de Noordelijke provincies, waar werk te vinden was, als landarbeider, doch ook wel als grondwerker. De toenemende overbezetting van de verschillende landbouwgebieden met arbeidskrachten, heeft geleidelijk aan al deze mogelijkheden een eind gemaakt en zoo zitten de gemeenten van het zuidelijk Westerkwartier met een onrustbarende groote agrarische overbevolking. Wel is in de periode 1909—1930 in deze streek de oppervlakte cultuurgrond sterk uitgebreid, terwijl ook hier de veeteelt belangrijk intensiever gedreven wordt dan vroeger, doch daar staat tegenover, dat het aantal mannen, dat in landbouw en veeteelt zijn beroep vindt, met ongeveer 16 % is toegenomen. Het landbouwbedrijf in de streek zelf is in de verste verte niet in staat om allen werk te verschaffen. Zonder overdrijving kan men, wat dit gebied betreft, spreken over een noodtoestand. Een zeer groot aantal mannen in deze streek is permanent uitgesloten van werkzaamheid in het door hen uitgeoefende beroep en is aangewezen op steun van overheidswege.

Vatten we ons oordeel over het landbouwbedrijf als werkgelegenheid samen, dan moeten we constateeren, dat de ontwikkeling in de achter ons liggende periode zeer ongunstig is geweest. Niet alleen is in het grootste deel van Groningen aan uitbreiding van werkgelegenheid in akkerbouw en veeteelt geen sprake geweest, doch er vond daarentegen door mechanisatie en rationalisatie een belangrijke vermindering van werkgelegenheid plaats. Tengevolge van het overheerschen van de grootere bedrijven is de invloed van rationalisatie en mechanisatie in Groningen waarschijnlijk grooter geweest dan elders. De afname van werkgelegenheid is, rekening houdende met de toename van de bevolking, door afvloeiing naar andere bedrijven en andere streken onvoldoende opgevangen. Het gevolg hiervan is geweest, dat in de kleilandbouwgebieden en in de Veenkoloniën, de arbeidsreserve, welke vroeger, althans ten deele, werd gevonden in een tijdelijke toevloeiing van arbeiders uit andere streken, nu geheel bestaat uit volwaardige arbeiders uit de streek zelve. Een groot

aantal arbeiders vindt daar dus nog slechts tijdelijk werk. Sommige deelen van het kleigebied en de Veenkoloniën bieden zelfs in den drukken tijd geen werkgelegenheid meer voor alle aanwezige arbeidskrachten. Het wegvallen van het kleigebied en de Veenkoloniën als arbeidsmarkt is een der oorzaken van het onmiskenbare verschijnsel, dat in de arbeidsreservoirs van onze provincie, Westerwolde en het zuidelijk Westerkwartier, tal van arbeidskrachten, welke vroeger in andere streken, althans tijdelijk, werk vonden, permanent van arbeid uitgesloten zijn.

De arbeidsproblemen in de agrarische gebieden in onze provincie vinden dus niet in de eerste plaats in de crisis hun oorzaak. Ze zijn het gevolg van een ontwikkeling, welke zich over eenige tientallen van jaren uitstrekt. De crisis heeft de moeilijkheden echter duidelijker in het licht gesteld en het probleem acuut gemaakt.

Uitgaande van de groepeerings, zooals deze in onze beroepstelling plaats vindt, is, zooals gezegd, de industrie de belangrijkste bedrijfstak in onze provincie. Het percentage, dat opgegeven wordt voor de industrie als geheel heeft echter, zooals we reeds opmerkten, maar een betrekkelijke waarde. Tot de industrie wordt nl. niet alleen datgene gerekend, wat men gewoonlijk onder industrie pleegt te verstaan, nl. de fabriekmatige vervaardiging van producten, doch ook de werkzaamheid van de ambachtslieden, den dorpsstimmerman, den wagenmaker, den smid, den bakker enz. De directeur van „Werkspoor” en de dorps-smid komen in onze beroepstelling in dezelfde groep voor, nl. als bedrijfshoofden in de metaalindustrie! Het is duidelijk, dat een indeeling als deze geen zuiver beeld geeft. Het is noodzakelijk hier een scheiding te maken. Men heeft dat ingezien en heeft in de Bedrijfstelling getracht onderscheid te maken tusschen plaatselijke verzorgingsbedrijven en de overige industrie. Deze scheiding valt grootendeels samen met de scheiding tusschen datgene, wat we in het dagelijksche leven industrie plegen te noemen en het handwerk. Deze verdeeling is jammer genoeg alleen toegepast voor gemeenten met meer dan 10.000 inwoners, zoodat wij daaraan voor ons doel niet veel hebben. Daar de gegevens der bedrijfstelling per gemeente niet beschikbaar zijn, is het ook niet mogelijk alsnog deze splitsing uit te voeren. We hebben echter getracht, uitgaande van de gegevens van de beroepstelling, de „industrie” in deze beide groepen te splitsen. Een zuivere scheiding valt niet te maken, maar we mogen aannemen, dat speciaal voor de plattelandsgemeenten vrij goed de

verhoudingen tusschen beide soorten der industriële bedrijven zijn weergegeven. De uitkomsten vindt men op kaart 5 en 6.

De kaartjes toonen duidelijk aan, dat de verdeeling van beide bedrijfsoorten over deze provincie geheel verschillend is. De verspreiding van het handwerk is, zooals ook wel te verwachten is, vrij regelmatig. Het aandeel van de handwerkers in de totale beroepsbevolking loopt uiteen van 25,46 (Loppersum) tot 13,10 (Marum). Het betrekkelijk hooge percentage, dat de handwerkers in het noordelijk kleigebied innemen, zal men wel moeten verklaren uit den hooger en welstand, die daar onder de boerenbevolking heerscht, waardoor deze hooger eischen stelt aan de persoonlijke verzorging, verzorging van het huis, enz., terwijl de vele en zware landbouwwerktuigen, die men hier gebruikt meer arbeid vereischen van smid en wagenmaker.

Behalve in percenten van de totale beroepsbevolking is het aantal handwerkers ter verkrijging van een zuiver beeld van de verhouding in de plattelandsgemeenten nog uitgedrukt per 100 ha cultuurgrond. Verschillende gemeenten trekken nl., zooals gezegd, hun landarbeiders voor een groot deel uit aangrenzende gemeenten en hebben daardoor een relatief geringe bevolking. Het handwerk (smeden, wagenmakers) echter, is op het platteland voor een belangrijk deel niet afhankelijk van het aantal inwoners, doch van het aantal boerenbedrijven, zoodat in deze gemeenten het percentage handwerkers abnormaal groot is. Zooals men ziet geeft kaart 7 een eenigszins ander beeld dan kaart 6.

Heel anders dan de verspreiding van het handwerkbedrijf (plaatselijk verzorgende industrie), is de verspreiding van de eigenlijke industrie, de industrie dus, die niet in de eerste plaats voor de plaatselijke markt werkt. Deze industrie is in hoofdzaak in betrekkelijk weinig gemeenten geconcentreerd. Men vindt ze, zoals bekend, in de eerste plaats in de Groninger Veenkoloniën (landbouw-industrie, scheepsbouw en andere metaalindustrie), de stad en aangrenzende gemeenten, verder in Appingedam en Winschoten, terwijl zich tenslotte in Bedum een niet onbelangrijke industrie heeft ontwikkeld, welke voor een gedeelte haar arbeiders trekt uit de aangrenzende gemeente Winsum. In groote deelen echter van Groningen is deze industrie, die men ook als de moderne industrie zou kunnen aanduiden, weinig of niet tot ontwikkeling gekomen. In het noordelijk kleigebied — behalve dan, zooals gezegd in Bedum en omgeving en in Appingedam — is de beteekenis van de eigenlijke industrie al uiterst gering. In de meeste

gemeenten vindt nauwelijks 5 % van de mannelijke beroepsbevolking zijn bezigheid in dezen tak van bedrijf.

Hetzelfde geldt ook voor het noorden van het Oldambt. Gering ook is het percentage, werkzaam in de eigenlijke industrie in het oude Westerwolde. De industrie, die men in de gemeenten Onstwedde en Vlagtwedde vindt, zetelt voornamelijk in de veenkoloniale gedeelten van deze gemeenten.

Weinig beteekenis heeft tenslotte ook de moderne industrie in het zuidelijk Westerkwartier.

Alles tezamen genomen is de beteekenis van de eigenlijke industrie als werkgelegenheid in Groningen dan ook belangrijk geringer dan die van de verzorgende industrie, het handwerk.

In de Noord-Groningsche Bouwstreek (waartoe in onze beroepstelling behalve de kleilandbouwstreek in het noorden van Groningen ook het Oldambt wordt gerekend) werkt gemiddeld ± 20 % van de totale mannelijke beroepsbevolking in het handwerk en slechts 11 % in de eigenlijke industrie. In het Groningsche Weidegebied, waartoe in de beroepstelling ook het zuidelijk Westerkwartier en enkele Noord-Drentsche gemeenten worden gerekend, werkt 17 % in het handwerk en 11 % in de eigenlijke industrie. In de stad zijn de percentages ongeveer gelijk (23 % en 25 %). Alleen in de Groninger Veenstreken is het percentage, dat werkt in de eigenlijke industrie, belangrijk hooger. Daar werken 17 % in het handwerk en 21 % in de eigenlijke industrie.

Zoo moet men dus, als men aan de industrie in Groningen denkt, zooals onze beroepstelling die onderscheidt, zich niet in de eerste plaats onze stroocarton-, onze aardappelmeel-, onze confectie- en tricotageindustrie en onzen scheepsbouw voor oogen roepen, doch wel den dorpssmid, den bakker, den wagenmaker, den schoenmaker, den kleermaker, den slager en den kapper.

Hetgeen we onder „eigenlijke industrie” hebben samengevat moet men zich niet voorstellen als uitsluitend te bestaan uit groote of zelfs maar middelgroote bedrijven. Ook onder deze bedrijven vindt men vele kleinere en zelfs zeer kleine ondernemingen. De Groningsche industrie als geheel is gekenmerkt door een overheerschen van deze kleine bedrijven. Terwijl in de Nederlandsche industrie gemiddeld op één bedrijfshoofd 6.2 arbeiders vallen, vallen in de Noord-Groningsche Bouwstreek op één bedrijfshoofd in de industrie slechts 2,7 arbeider en in het Groninger Weidegebied slechts 3,6. Ook in de

Groninger Veenstreken, met hun vele, betrekkelijk groote bedrijven, is het gemiddelde aantal arbeiders per bedrijfshoofd nog belangrijk lager dan in het Rijk als geheel nl. 4,4. Zelfs de stad Groningen blijft met een gemiddelde van 5,7 nog niet onbelangrijk beneden het Rijk. Zoo heeft dus in de industrie in Groningen het kleine en kleinste bedrijf duidelijk de overhand, hetgeen meebrengt, dat een belangrijk deel van de arbeidskracht van deze ondernemingen wordt geleverd door de ondernemers zelf.

Een vraag, die zich voor dezen bedrijfstak, evenals voor den landbouw voordoet, is, hoe de arbeidsgelegenheid in deze bedrijven zich ontwikkelt. Misschien zal men, denkende aan de in het algemeen grootsche ontwikkeling, die de moderne industrie, de eigenlijke industrie, de laatste tientallen jaren heeft doorgemaakt, veronderstellen, dat deze bedrijfstak als werkgelegenheid in de afgelopen periode een zeer veel grootere beteekenis zal hebben gekregen. Wat het handwerk betreft, zou men misschien, gezien de voortdurende afbroekeling, welke het terrein van den ambachtsman ondergaat, een afname van het aantal in dit bedrijf werkzamen verwachten.

Juist het omgekeerde is het geval. Tusschen 1920 en 1930 nam het aantal in de eigenlijke industrie werkzamen, in de 4 economisch-geografische gebieden, waaronder onze provincie valt, gezamenlijk slechts toe met ± 4 %, het aantal in het handwerk (verzorgende industrie) werkzamen echter met ± 30 %!

In de Noord-Groningsche Bouwstreek nam het aantal werkzamen in de eigenlijke industrie zelfs af en ook in de Groninger Veenstreken was de toename zeer gering. In de Groninger Weidestreek en in de stad was de toename iets sterker.

Dit, oppervlakkig gezien, zoo zonderling verschijnsel vindt zijn verklaring in:

- 1e. De sterke rationalisatie en mechanisatie in de eigenlijke industrie;
- 2e. De overvulling van de handwerkberoepen met mannen, die door landbouw en eigenlijke industrie werden uitgestoten, of daar niet konden worden geplaatst en een bestaan zochten door een handwerkbedrijfje te beginnen.

Een volledige studie van de rationalisatie in de Groninger industrie na 1920 en de gevolgen daarvan, ontbreekt ons nog. Ter illustratie

moge een tweetal voorbeelden dienen uit twee van de belangrijkste takken van industrie in ons gewest.

Een aardappelmeelfabriek in de provincie produceerde in de campagne 1923 met 120 arbeiders $\pm$ 4.500 balen aardappelmeel per week, dus 37,5 baal per arbeider per week. Nu produceert ze met 80 arbeiders 6.000 balen per week, dus juist dubbel zooveel. Een van onze stroocartonfabrieken produceerde in het jaar 1920—1921 met 237 arbeiders 344 ton carton per week, dus $\pm$ 1,5 ton per arbeider per week. In 1937—1938 met 165 arbeiders 540 ton per week, dus 3,3 ton per arbeider per week. De productie per arbeider werd hier dus zelfs meer dan verdubbeld. In beide gevallen zien we, ondanks een sterke toename van de productie, een daling van het aantal te werk gestelde arbeiders. Een deel van de arbeiders, die in de eigenlijke industrie geen plaats kon vinden, is „gevlucht” in het handwerk.

Gedeeltelijk is de toename van sommige groepen van ambachtslieden te verklaren uit het ontstaan van nieuwe behoeften. Zoo is het aantal electro-technische installateurs, zooals te begrijpen valt, in de periode 1920—1930, waarin de groote uitbreiding van de toepassing van de electriciteit valt, enorm toegenomen. Ook de groote uitbreiding, die het aantal kappers heeft ondergaan, laat zich voor een belangrijk deel verklaren uit een vergrooting van de behoefte. Hier staat echter tegenover, dat in deze periode het werkerterrein van den schoenmaker, den kleermaker en den wagenmaker — om maar enkele sprekende voorbeelden te noemen — op ongekende wijze aan omvang heeft ingeboet en het is dan ook aan geen twijfel onderhevig, dat het handwerk inderdaad overvuld is.

Enkele sprekende voorbeelden mogen dit verduidelijken. Tusschen 1920 en 1930 nam de bevolking van de Noordelijke Bouwstreek slechts met 2,3 % toe. Het aantal schilders en glazenmakers steeg echter met 39 %, het aantal bakkers met 29 % en het aantal slagers met 21 %. Ook in de Groninger Veenstreken was de aanwas van bevolking zeer gering (3,5 %), doch het aantal schilders en glazenmakers steeg met 18 %, het aantal bakkers zelfs met niet minder dan 38 % en het aantal slagers met 24 %. Het Groninger Weidegebied had een vrij sterke bevolkingstoename (16 %), doch het aantal schilders steeg dan ook met 42 %, het aantal bakkers zelfs met 50 % en het aantal slagers met 47 %. Alleen in de stad Groningen was de groei van het aantal ambachtslieden minder sterk, hoewel nog altijd groot. De bevolking groeide met ongeveer 16 %, doch het aantal schilders slechts met 9 %. Het aantal bakkers echter groeide met 27 %, het aantal

slagers met 20 %. Enkele andere groepen van ambachtslieden groeiden in de stad zelfs sterker dan op het platteland.

Een belangrijk deel van de beroepsbevolking in Groningen vindt haar werk in handel en verkeer. Wat de handel betreft, in dezen bedrijfstak werken in de Noordelijke Bouwstreek gemiddeld 8,2 %, van de totale mannelijke beroepsbevolking, in de Groninger Veenstreken 9,5 %, in de Groninger Weidestreken 8,3 % en in de stad Groningen niet minder dan 22 %.

De verspreiding van de in den handel werkzamen, over de verschillende gemeenten, vraagt niet in het bijzonder de aandacht. In de meeste plattelandsgemeenten houden zich 5 à 10 % van de in beroep werkzamen, met den handel bezig. Slechts in enkele plattelandsgemeenten (Bedum, Uithuizen, Haren) waar de voornaamste dorpen zich wat sterker hebben ontwikkeld, vindt men een hooger percentage. Verder hebben, zooals haast wel vanzelf spreekt, de Veenkoloniale industrieplaatsen en verder een industrieplaats als Appingedam en een havenplaats als Delfzijl, een grooter aantal in den handel werkzamen. Merkwàardig is het betrekkelijk geringe aantal in den handel werkzamen in Hoogezand. De nabijheid van Groningen zal hier wel een rol spelen. Duidelijk blijkt uit het hooge percentage in den handel werkzamen (± 20 %) de belangrijke beteekenis van Winschoten als centrum voor oostelijk Groningen.

Gaan we na, welke ontwikkeling in de achter ons liggende periode het aantal in den handel werkzamen heeft laten zien, dan valt op, dat dit tusschen 1920 en 1930 enorm is gestegen.

In deze periode nam, zooals gezegd, het aantal inwoners van de Noordelijke Bouwstreek met 2,3 % toe. Het aantal in den handel werkzame mannen echter met 39 %. De bevolking van de Groninger Veenstreken met 3,5 %, het aantal in den handel werkzamen met 31 %. De bevolking van de Groninger Weidestreken met 16 %, het aantal in den handel werkzamen met 99 %. Alleen in de stad was de toename iets matiger; de bevolking nam er met 16 % toe, de in den handel werkzamen met 35 %.

Een duidelijk beeld van den aard en de oorzaak van deze toename krijgt men, als men den handel in de verschillende ondergroeperingen gaat verdeelen. De beroepstelling van 1920 onderscheidt 6 bedrijfstakgroepen, waarvan de belangrijkste zijn: de kooplieden (in 1930 genoemd „Groot-, tusschen- en detailhandel, geen winkel”) winkeliers en venters. In 1930 is de groepeerings van de bedrijfstakgroepen in deze

bedrijfsklasse sterk gewijzigd, doch met eenige moeite laten de resultaten zich vergelijken met die van de telling van 1920.

Uit deze vergelijking blijkt in de eerste plaats, dat de groep „kooplieden” (groot-, tussen- en detailhandel, geen winkel), waarin de groote handelslichamen zijn ondergebracht een betrekkelijk geringe uitbreiding vertoont. Slechts in de Noord-Groningsche Bouwstreek trad een uitbreiding op, die de groei van de totale bevolking belangrijk te boven ging (16 %). In de Groninger Veenstreken bedroeg de toename van de in dezen tak van den handel werkzamen slechts 5 %, in het Groninger Weidegebied slechts 2 %, terwijl tenslotte in de stad, ondanks de sterke bevolkingstoename, het aantal slechts met 9 % toenam.

Geheel anders staat het reeds met het aantal winkeliers. Dit nam in de Noord-Groningsche Bouwstreek met niet minder dan 33 % toe. In de Veenstreken bedroeg de toename ongeveer evenveel nl. 32 %. Enorm was de aanwas in het Groninger Weidegebied, waar hun aantal met 108 % toenam! Tenslotte vertoont ook de stad een zeer sterke toename nl. 40 %. De toename van het aantal winkeliers valt echter nog in het niet bij die van het aantal venters. Dit nam tussen 1920 en 1930 in de Noord-Groningsche Bouwstreek toe met 82 %, in de Groninger Veenstreken met 67 % en in het Groninger Weidegebied, met niet minder dan 173 %. Ook in de stad was de uitbreiding enorm. Ze bedroeg daar 88 %.

Hier kan nog aan worden toegevoegd, hoewel een goede vergelijking in dit opzicht tuschen 1920 en 1930 niet mogelijk is, dat het aantal reizigers, voor zoover dit valt na te gaan, zich eveneens zeer sterk heeft uitgebreid.

Genoemde cijfers spreken voor zichzelf. Het is niet de handel als geheel, die zich heeft uitgebreid. Het is aan zijn zelfkant, dat de handel een buitengewoon sterke en ongezonde groei heeft vertoond. In nog sterkere mate dan de ambachten is deze bedrijfstak een toevluchtsoord geworden voor tal van arbeidskrachten, waarvoor in den landbouw en in de eigenlijke industrie geen plaats kon worden gevonden. Honderden en honderden hebben zich geworpen op den handel, omdat hun de mogelijkheid, om elders een bestaan te vinden ontbrak. Zij, die nog eenig kapitaal hadden zetten een winkelbedrijfje op, zij die daarover niet beschikten werden venter en soms tweede- of derde-rangs reiziger. Meer dan uit eenige andere oorzaak is uit deze ongezonde toename de moeilijke toestand, waarin onze handeldrijvende middenstand verkeert, te verklaren.

De laatste, belangrijke bedrijfsklasse vormt het verkeer, waaronder, zooals bekend, behalve hetgeen men zoo dagelijks onder verkeer verstaat, ook post, telegraaf en telefoon en radio, hotels, café's, restaurants, enz. vallen. De verspreiding van het aantal, in dezen tak van bedrijf werkzaam, over deze provincie, geeft tot weinig opmerkingen aanleiding. Het percentage, van de tot deze bedrijfsklasse behoorenden loopt uiteen van 4,10 (Oldekerk) tot 26,57 (Nieuwe Schans). In de overgrootste meerderheid der gemeenten ligt het echter tusschen 5 en 10 %.

Het hooge percentage (26,40) in dit bedrijf werkzaam, dat Delfzijl vertoont, is natuurlijk zonder meer verklaarbaar, evenals dat van een spoorwegeindpunt als Nieuwe Schans. Opvallend slechts is het hooge percentage in Wildervank (23,02 %). De oorzaak moet gezocht worden in het groote aantal spoorwegemployé's (145) dat min of meer toevallig onder deze gemeente valt. Voor het overige zijn de verhoudingen ongeveer zoo als men zou verwachten.

Ook de ontwikkeling van dezen bedrijfstak als arbeidsgelegenheid in de periode 1920—1930 laat weinig opvallends zien. Het aantal in het verkeer werkzaam in de verschillende deelen van onze provincie toont een normale toename, d.w.z. een toename, welke ongeveer overeenkomt met de toename in bevolkingsaantal. Zooals men weet is na 1930 echter ook in het verkeer het evenwicht verstoord, hetgeen zich vermoedelijk in de beroepstelling van 1940 wel zal demonstreeren.

Het zou ons te ver voeren, hier de verschillende beroepen en bedrijven van kleineren omvang, welke in den regel onder „Overige bedrijven en beroepen” worden samengevat, eveneens uitvoerig te bespreken. Veel opmerkelijks valt hierover trouwens niet mede te deelen. Bij afzonderlijke beschouwing van verschillende tot deze groep behorende beroepen, valt op, dat sommige hiervan een abnormale sterke toename vertoonen in de periode 1920—1930 en de aard van deze beroepen maakt het waarschijnlijk dat we ook hier te maken hebben met „vluchtberoepen”; beroepen, waarin de door de gerationaliseerde bedrijven uitgestooten arbeidskrachten onderdak zochten. Een sprekend voorbeeld vormt het verzekeringsbedrijf. Zoo nam b.v. in de stad Groningen het aantal verzekeringsagenten met ruim 80 % toe. Een bedrijfsgroep als het crediet- en bankwezen echter, dat niet als „vluchtberoep” in aanmerking kwam, doch daarentegen mogelijkheden bood voor concentratie en rationalisatie, gaf in 1930 in de provincie Groningen, evenals trouwens in het Rijk als geheel, minder

menschen werk dan in 1920, ondanks de belangrijke toegenomen beteekenis van dit bedrijf in deze periode.

In het voorgaande heb ik getracht U in het kort een overzicht te geven van het bedrijfsleven in onze provincie als werkgelegenheid en van de ontwikkeling, die het in dit opzicht vertoont.

Hetgeen ik naar voren mocht brengen leidt tot de slotsom, dat de groote problemen waarvoor we ons in deze provincie zien geplaatst, voornamelijk hun oorsprong vinden in de enorme verschuivingen, welke zich tengevolge van de rationalisatie van de voortbrenging in de eigenlijke industrie en in den landbouw hebben voorgedaan. Mede in verband met de nog steeds belangrijke bevolkingstoename werd hierdoor het evenwicht tusschen arbeidsbehoefte en aanbod van arbeidskrachten geheel verstoord. Gezien als arbeidsgelegenheid geraakte ons economisch leven daardoor in een uiterst labielen toestand en de geringste schok moet tot een ramp leiden. Deze schok leverde de daling van de conjunctuur na 1929. Ik zou zoo ver durven te gaan, om te zeggen, dat deze slechts aanleiding, doch geen oorzaak is van de groote moeilijkheden, waarin wij ons thans bevinden. Ze deed de latente gevaren, welke in de na-oorlogsche ontwikkeling schuilden, accuut worden en heeft ten deele deze ontwikkeling versterkt, daar ze een impuls vormde voor verdere mechanisatie en rationalisatie.

Hiermee wil ik geenszins een pleidooi leveren tegen rationalisatie. Op den duur zal ongetwijfeld deze ontwikkeling een zegen blijken te zijn. De stormachtige wijze echter, waarop ze tot stand kwam, stelt ons nu voor schier onoplosbare moeilijkheden.

Is dus de grondoorzaak van de problemen, waarvoor wij in Groningen gesteld zijn, van algemeen aard, door verschillende omstandigheden dragen zij hier een eigen karakter.

Het meest kenmerkende is wel, dat het in zoo sterke mate platte-landsproblemen zijn, zooals o.a. uit de werkloosheidscijfers duidelijk blijkt. Wat de werkloosheid in de niet-agrarische bedrijven betreft, maakt Groningen, vergeleken bij het Rijk als geheel een gunstig figuur, zoodat zelfs de totale werkloosheid naar verhouding geringer is dan het landsgemiddelde. De agrarische werkloosheid overtreft echter die van het Rijk als geheel verre.

Het aantal in de industrie werkzamen bedroeg in 1930, zooals gezegd, in Groningen, in 1930, 33,3 % van de totale beroepsbevolking, het aantal werklooze industriearbeiders bedroeg gemiddeld in 1937

echter slechts 28,11 van het totaal aantal werklozen in deze provincie. In het Rijk bestond in 1930 de beroepsbevolking voor 38,8 % uit werkzamen in de industrie, doch in 1937 vormen de werkloze industriearbeiders 49,40 % van het totaal aantal werklozen.

In den landbouw was in Groningen in 1930 26,7 % van de beroepsbevolking werkzaam; de agrarische werklozen vormden echter in 1937 42,5 % van het totaal. In het Rijk was 20,1 % van de beroepsbevolking in den landbouw werkzaam; de landbouwwerkloosheid bedroeg in 1937 echter slechts 13,03 % van de totale werkloosheid.

De groote agrarische werkloosheid behoeft nauwelijks meer eenige verklaring. De betrekkelijk gunstige toestand in de industrie zal ten deele te danken zijn aan de geringe grootte van de industriele bedrijven. Verder valt een deel van de industriearbeiders — in het bijzonder arbeiders in seizoenbedrijven als de aardappelmeelindustrie — bij werkloosheid terug op den landbouw.

Hoe ongunstig de arbeidsgelegenheid op het Groninger platteland zich na 1920 heeft ontwikkeld blijkt wel, als men den loop der bevolking in onze provincie nagaat en daarbij de bevolking van de stad Groningen en die van het overige deel van de provincie, afzonderlijk in beschouwing neemt. De provincie als geheel blijkt in de periode van 31 December 1920 tot 1 December 1938 een bevolkingsaanwas te vertoonen van ± 15 %. De aanwas is belangrijk geringer dan die van het Rijk als geheel (± 25 %). De stad groeide in die periode met ruim 30 %, het overige deel van de provincie daarentegen slechts met 9 %. Er viel daar voortdurend een sterk vertrekoverschot te constateeren. Duidelijker dan door iets anders, wordt de toestand echter gekenschetst door het feit, dat zoo gauw de economische toestand zich eenigermate verbetert, de bevolking van het platteland van Groningen (hierbij dus inbegrepen stadjes als Winschoten en het industriegebied van de Veenkoloniën) neiging tot daling vertoont.

Zoo viel in de jaren vóór 1930 een niet onbelangrijke daling te constateeren, terwijl de geringe verbetering, welke de toestand in 1937 onderging, er onmiddellijk toe leidde, dat de stijging, die de bevolking van het Groninger platteland na 1930 vertoonde, tot staan kwam.

Deze trek naar de stad en naar andere deelen van ons land vloeit niet voort uit een ongezonde neiging naar urbaniseering van onze Groninger plattelandsbevolking. Zij vindt haar oorsprong in harde noodzaak. Er is geen sprake van, dat door deze migratie een tekort aan landelijke arbeidskrachten zou ontstaan. Integendeel ook in de

periode van hoog-conjunctuur vóór 1930 was er een overcompleet, dat door steun en werkverschaffing een bestaan moest vinden. Dat juist het platteland in Groningen, in veel sterker mate dan de stad, in de periode vóór 1930 een zoo sterke toevloed naar de „vlucht-beroepen” toonde, bewijst dit trouwens duidelijk. Er is maar één conclusie mogelijk: de werkgelegenheid in de Ommelanden is niet meer voldoende om de bevolking op het bestaande peil te handhaven.

De crisis trof hierdoor het platteland van Groningen dubbel sterk. In de eerste plaats verminderde de werkgelegenheid voor de aanwezige arbeidskrachten, in de tweede plaats verdween de mogelijkheid tot migratie. De bevolking werd op het Groningsche platteland als het ware opgestuwd. Natuurlijk leidde dit weer tot vergrooting van de werkloosheid, in het bijzonder van de agrarische werkloosheid.

Gaan we tenslotte de verspreiding van de werkloosheid over de verschillende deelen van onze provincie na, dan vinden we daarin de sociaal-economische structuur van ons gewest weerspiegeld.

Het zwaarst drukt de werkloosheid zooals te verwachten valt, in het Oosten van onze provincie, in het Oosten van het Oldambt en in Westerwolde.

Het Oldambt immers vertoont zoowel in bedrijfsgrootte als in het overheerschen van den akkerbouw niet alleen voor Groningen, doch voor geheel Nederland uitersten. Het vertoont daardoor eveneens uitersten op het gebied van winterwerkloosheid. Verder vormen de lichte gronden in het Zuiden van dit gebied een deel van het landarbeidersreservoir in onze provincie, waar men thans permanente agrarische werkloosheid vindt. Duidelijk blijkt dit uit het feit, dat hier in de maand Augustus, de drukste maand in het landbouwbedrijf, nog een vrij aanzienlijke werkloosheid heerscht.

Westerwolde is een arbeidsreservoir bij uitstek. Het vertoont dus een groote permanente agrarische werkloosheid. Daarnaast echter heeft het als overwegend akkerbouwgebied een belangrijke seizoenswerkloosheid.

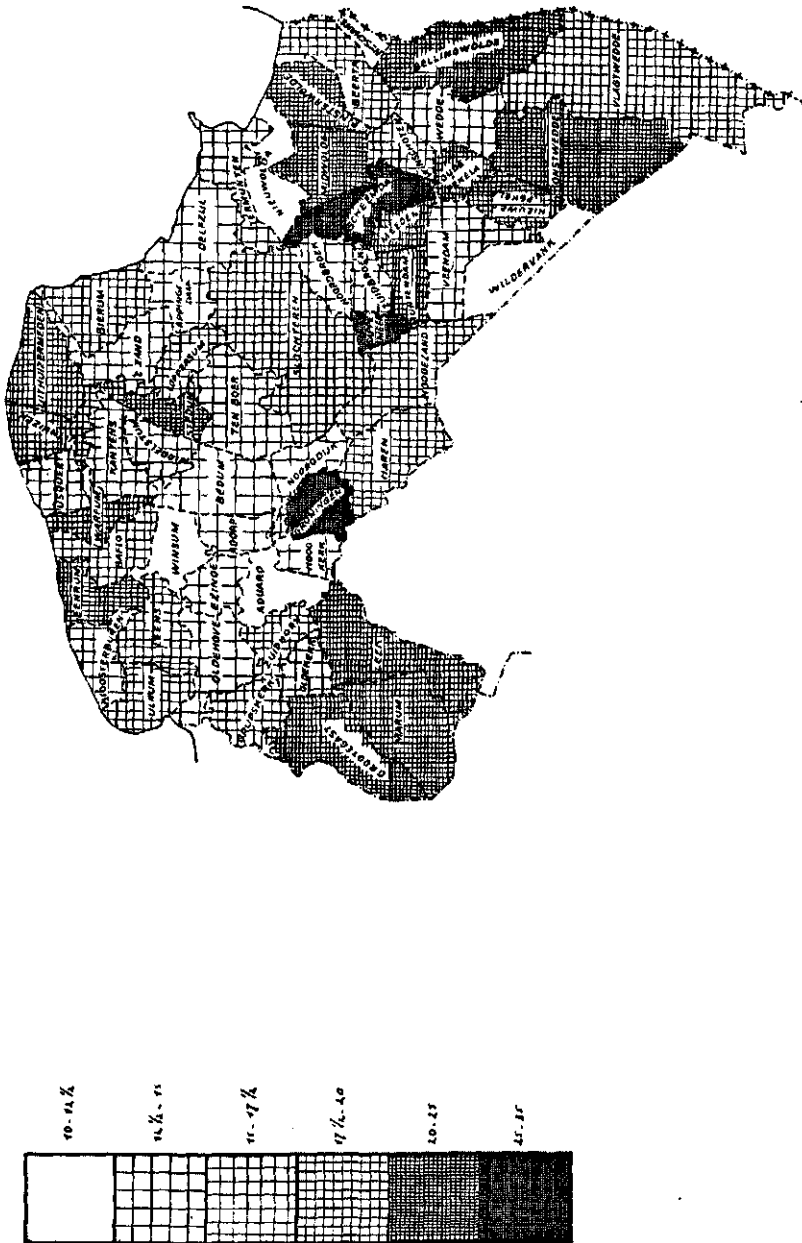
Het geheele gebied in het Noorden van onze provincie kenmerkt zich als overwegend akkerbouwgebied door een belangrijke seizoenswerkloosheid. Het heeft zich als kleigebied echter niet tot arbeidsreservoir ontwikkeld en heeft dus weinig permanente werklozen. In Augustus is de werkloosheid hier gering. Het Zuidelijk Westerkwartier heeft als overwegend veeteeltgebied weinig seizoenswerkloosheid. Het verschil tusschen de werkloosheid in Januari en in Augustus is

gering. Als arbeidsreservoir vertoont het echter een verontrustend groote permanente agrarische werkloosheid. De Veenkoloniën waar een groot deel van de bevolking in de industrie werkt, vertoonen, uitgedrukt in percenten van de totale bevolking, een niet bijzonder groote agrarische werkloosheid. Dit geeft echter geen zuiver beeld. Zou men de agrarische werkloosheid uitdrukken in het aantal, dat een agrarisch beroep uitoefent (dit aantal valt echter voor 1937 niet zuiver te bepalen) dan zou het betrekkelijk hoog blijken. Dat vooral de seizoenswerkloosheid in de Veenkoloniën niet gering is, blijkt uit de aanmerkelijke verschillen, die er tusschen de werkloosheid in Januari en Augustus bestaan. Ook de Woldstreek kent een groote winterwerkloosheid.

Een relatief gunstig beeld vertoonen tenslotte de kleiveeteeltgebieden, het Centrale Weidegebied en het Noordelijk Westerkwartier. Weinig verschil tusschen arbeidsbehoefte in zomer en winter, geen aantrekkingskracht voor de arbeiders, dus geen arbeidsreservoir; de omstandigheden zijn hier gunstiger dan ergens anders in Groningen.

Wat de niet-agrarische werkloosheid betreft, deze is zooals gezegd relatief gering. Zijn in het algemeen de steden de brandpunten van de werkloosheid, plaatsen als Groningen, Winschoten en Appingedam waar de landbouw relatief weinig beteekenis heeft, kenmerken zich door een werkloosheid die belangrijk geringer is dan die in de agrarische gemeenten in het Oosten van ons geweest. Uit den aard der zaak is hier het verschil tusschen de werkloosheid in winter en zomer belangrijk geringer dan in de agrarische gemeenten, althans in de akkerbouwgemeenten.

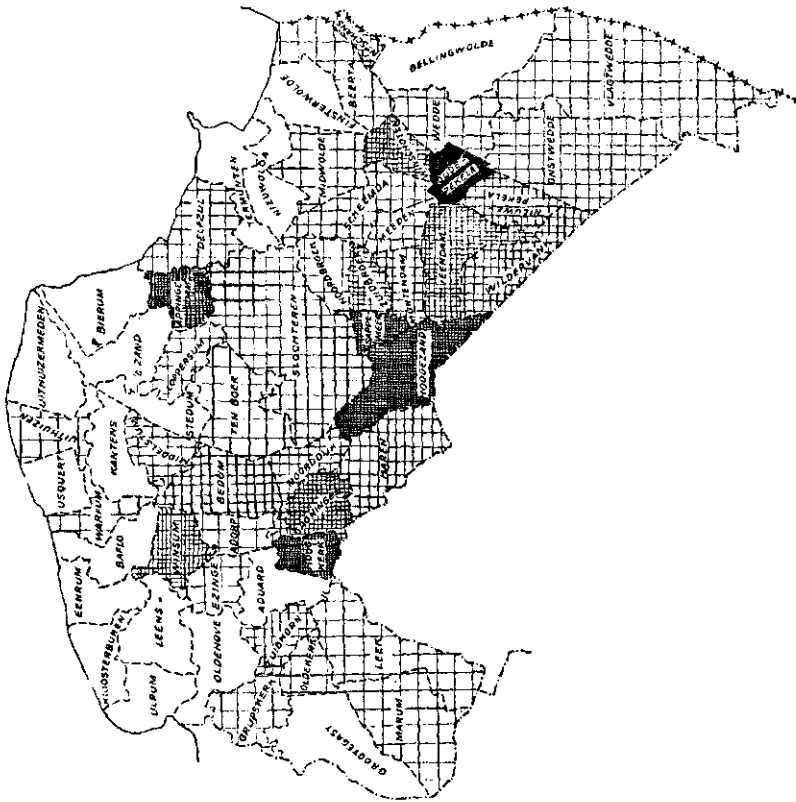
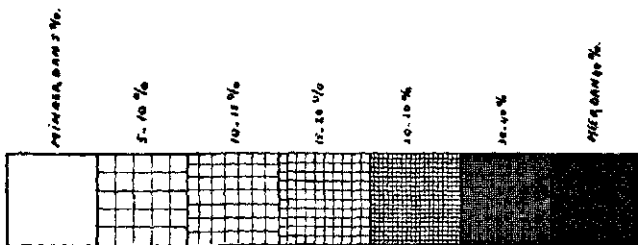
Hiermede ben ik gekomen aan het eind van mijn inleiding. Zou ik een eindconclusie willen trekken, dan zou het deze zijn, dat de taak, waarvoor wij ons in economisch opzicht in de naaste toekomst zien gesteld, ligt in het zoeken naar een herstel van het evenwicht, dat door een te snelle rationalisatie en mechanisatie werd verbroken. Voor Groningen zal dit in de eerste plaats beteekenen het zoeken naar een herstel van het evenwicht ten platten lande.

Kaart No. 1.

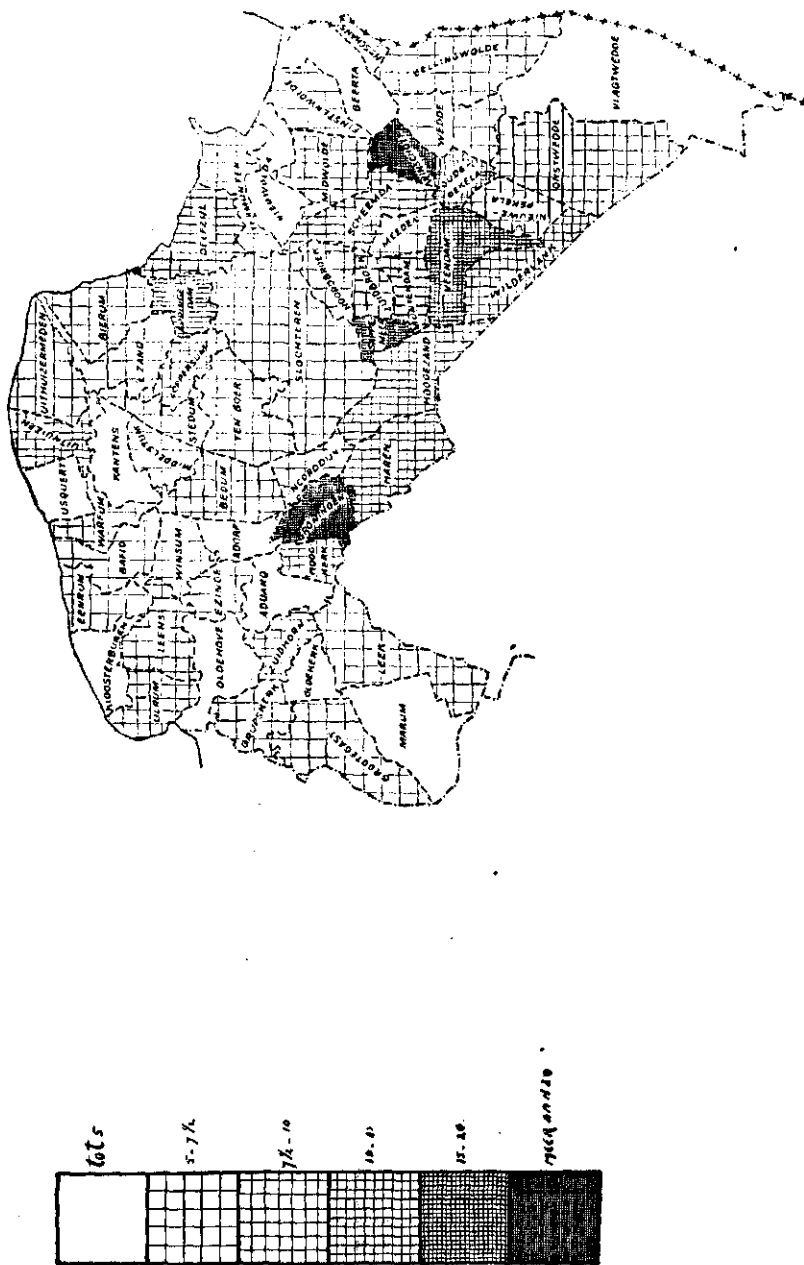
Aantal mannen, werkzaam in de agrarische bedrijven op 100 ha cultuurground, naar de gegevens van de beroepsstelling 1930.

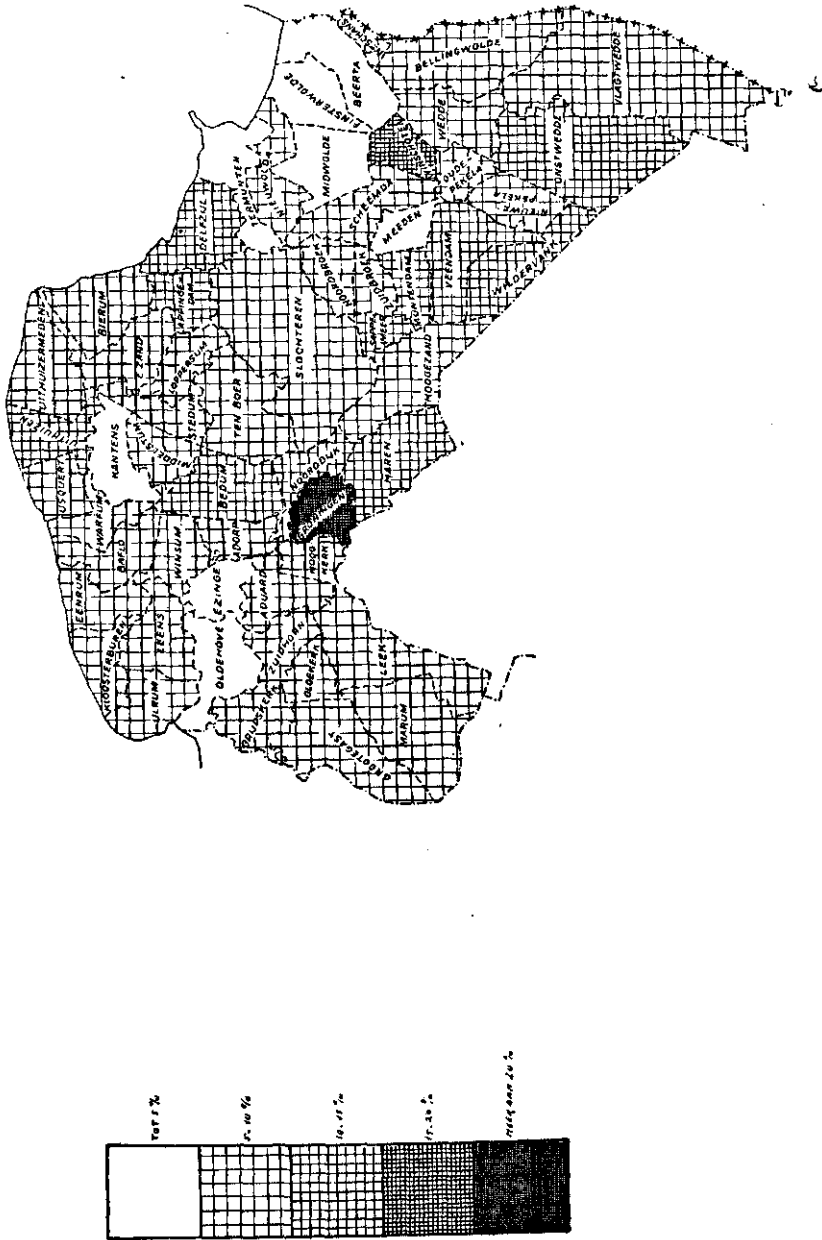
Kaart No. 5.

Aantal mannen, werkzaam in de eigenlijke industrie, uitgedrukt in procenten van de totale mannelijke beroepsbevolking, naar de gegevens van de beroepstelling 1930.

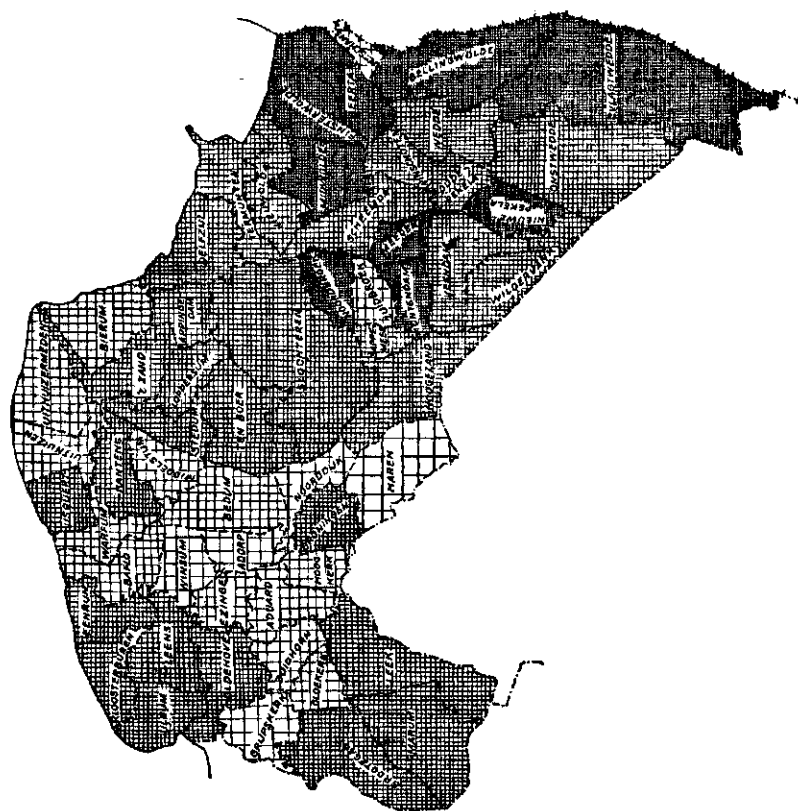
Kaart No. 7.

Aantal mannen, werkzaam in het handwerk per 100 ha cultuurgrond, naar de gegevens van de beroepstelling 1930.

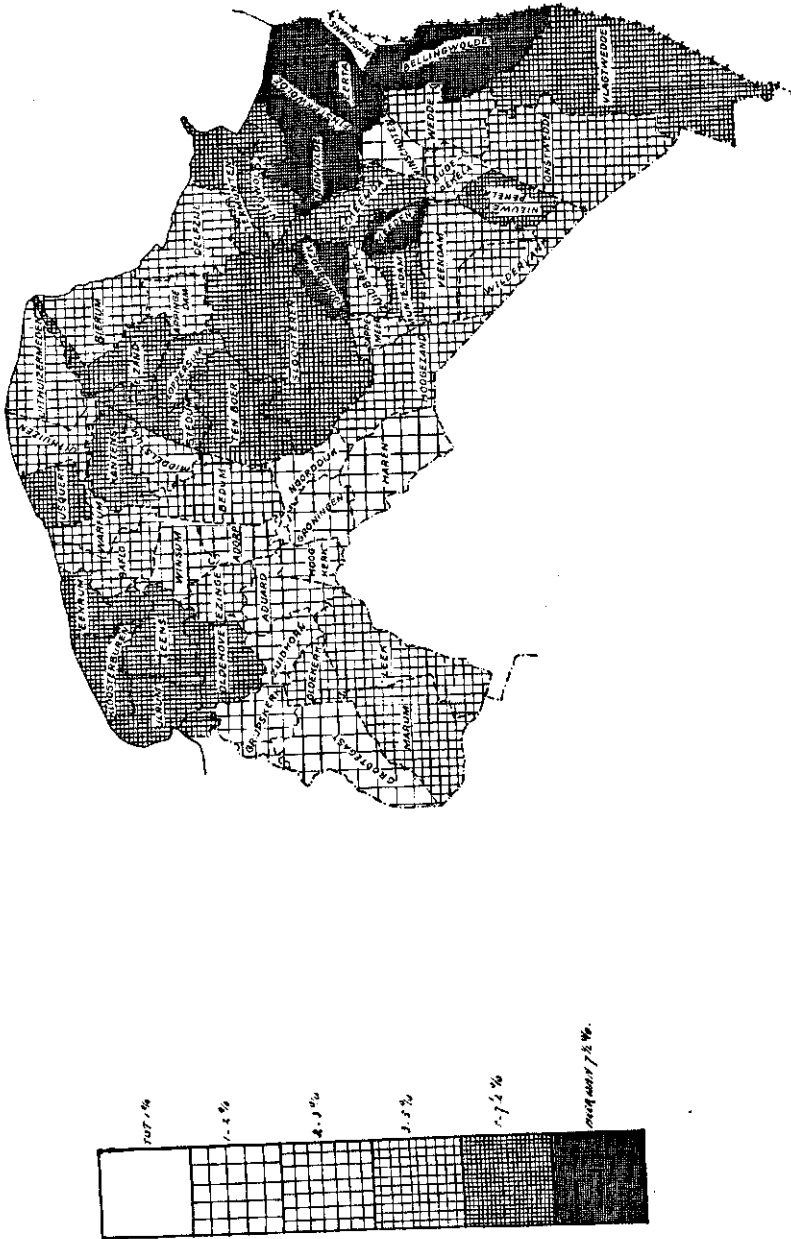
Kaart No. 8.

Aantal mannen, werkzaam in den handel, uitgedrukt in percenten van de totale mannelijke beroepsbevolking, naar de gegevens van de beroepstelling 1930.

Kaart No. 11.

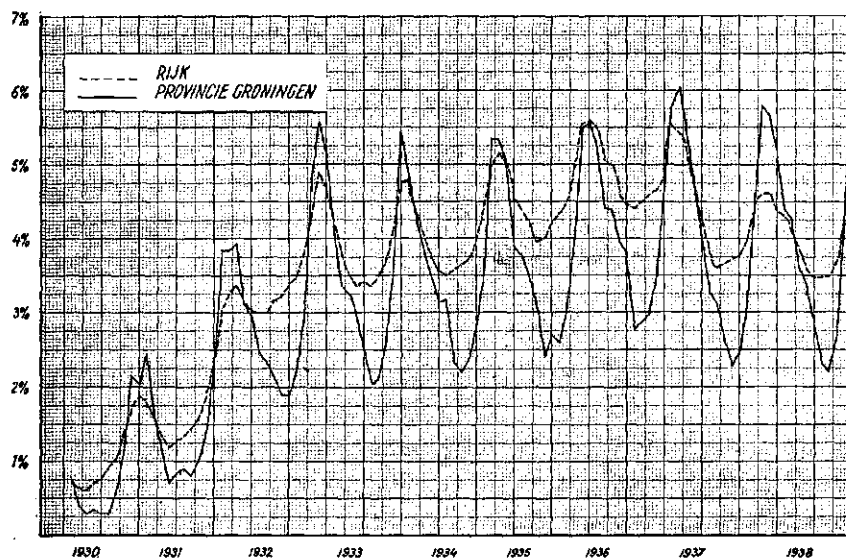
Werkloosheid in de Groninger gemeenten, uitgedrukt in percenten van de totale bevolking.
Januari 1937.

Kaart No. 13.

Werkloosheid in de Groninger gemeenten, uitgedrukt in percenten van de totale bevolking.

Vershil tusschen Januari en Augustus 1937.

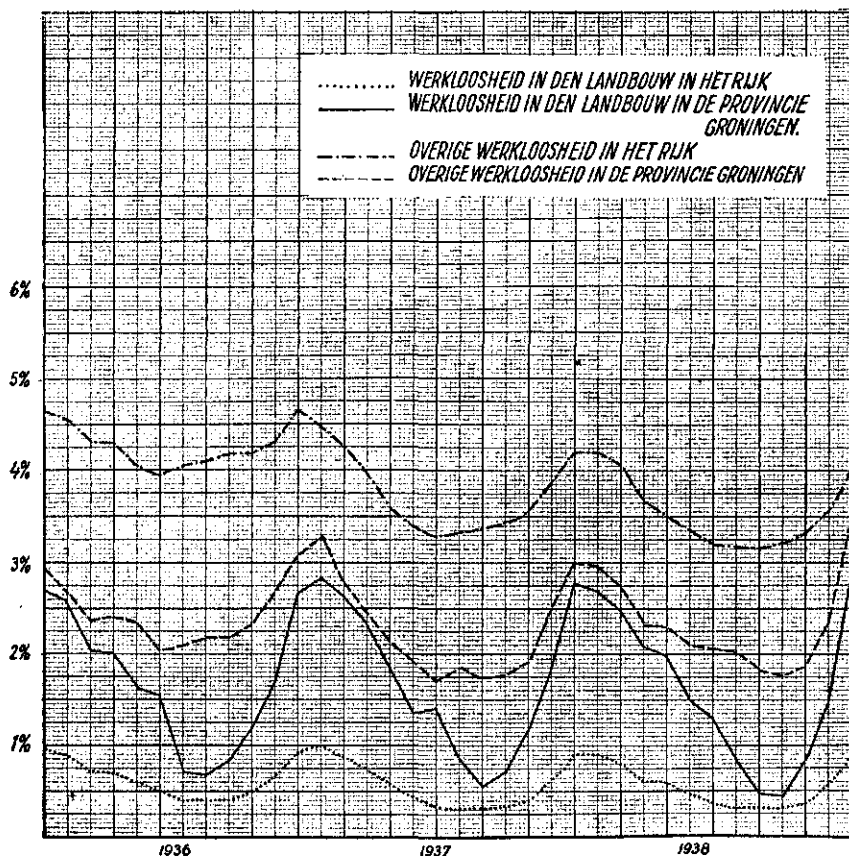

Grafiek No. 1.

Overzicht van het totaal aantal werkloozen in het Rijk en in de provincie Groningen, uitgedrukt in percenten van de totale bevolking in de periode April 1930—December 1938.

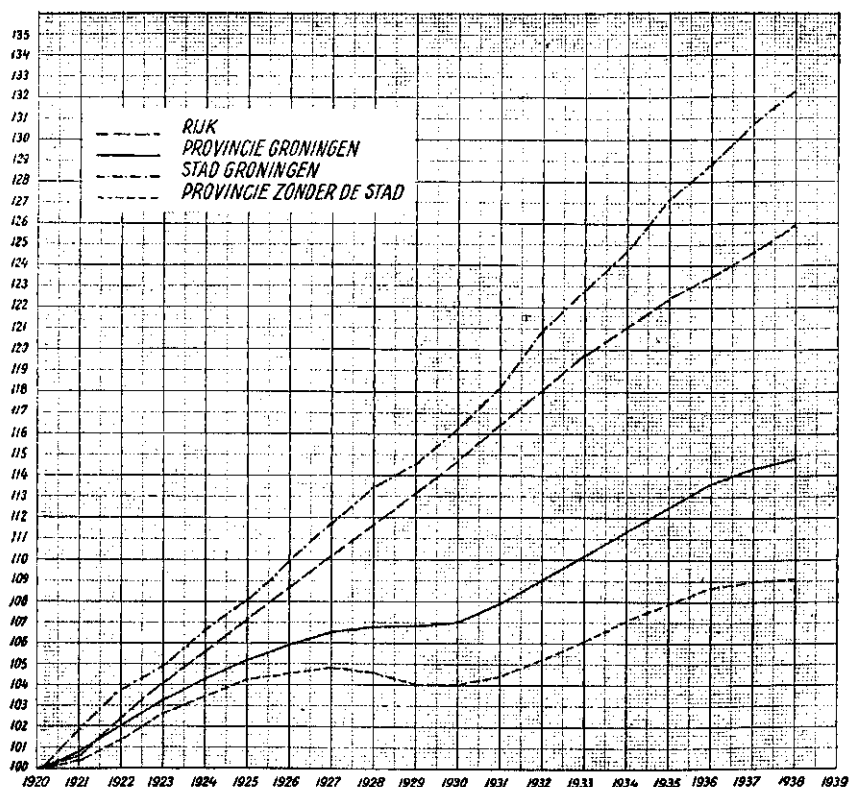
Erratum:

In deze grafiek is het werkloosheidspercentage over de maanden December 1937 en Januari en Februari 1938 voor het Rijk abusievelijk $\frac{1}{2}$ % te laag opgegeven.

Grafiek No. 2.

Overzicht van het aantal werkloze landarbeiders en werklozen in de overige beroepen in het Rijk en in de provincie Groningen, uitgedrukt in percenten van de totale bevolking in 1936, 1937 en 1938.

Grafiek No. 3.

Overzicht van den loop der bevolking in het Rijk, in de provincie Groningen als geheel, de stad Groningen en de provincie Groningen, zonder de stad Groningen, van 31 December 1920—1 December 1938.